

Onsekizinci asır sonlarında bir Türk sanatkârı

Hassa Başmimarı

MEHMED TAHİR AĞA*

Hayatı ve meslekî faaliyetleri

Muzaffer Erdoğan

Hırsova Kalesi :

Silistre sancağında vâki Hırsova kalesinde, 1776 (1190 şabanı başları) da bir tâmir faaliyetine şahid olunmaktadır. Bu maksadla hâcegân-ı divân-ı humâyundan Hacı Abdi Efendi bina-emîni tâyin olunarak oraya gönderilmiştir. Müşarünileyh emrindeki neccar kalfası ile diğer bazı kimseler marifetiyle mezkûr kalede bina olunacak emakin ve mevazii elindeki keşif defterine tatbik ve muayene etmek sureti ile işe başlamış ise de esas kale ile ondokuz mahalde zuhur eden lâğımların imlâ ve istihkâmlarına dâir bir kayda tesadûf edememesi hasebi ile hassa başmimarı Hafız İbrahim'e müracaat etmiş ve ilâve mebalîğ talebinde bulunmuştu. Hezargrad, Tırnova ve Yenipazar kazalarından istenilen neccar, duvarcı ve sairenin gecikmesi yüzünden tâmirat faaliyeti bir parça gecikmiş ise de az sonra bu teahhürün önüne geçilmişti. İstilâ esnasında herhangi bir zarardan korunmak maksadiyle yol üzerinde ve tehlikeli bir mahalde bulunan cebehânenin de daha münasib bir yerde inşası tekarrür eylemişti. Aynı zaman esnasında tamirine başlanan Fâtih Sultan Mehmed câmi'i ise tamamlanmış bulunuyordu. İstilâdan evvel Hırsova'da altı camiiin bulunduğu ileri sürülerek edây-i salât hususunda çekilen sıkıntının giderilmesi için yeni bir câmiin inşası daha teklif edilmiş, fakat bu tahakkuk

* Bu makalenin baş kısmı, *Tarih Dergisi*, XI, sayı 13 de çıkmıştır.

ettirilememişti. Lüzumlu bulunan ahcar Karasu kazasından temin edildiği gibi kireç harkında kullanılacak odun arabası ise hassa başmimarı Mehmed Tahir'in ilâmı mucibince civar köylerden tedarik olunmuştu. Bundan başka iktiza eden matlûb evsafa ke-
restenin ise Babadağı ve Maçin kazaları cibâlinden getirilmesi uygun görülmüştü. Bir aralık dergâh-ı muallâ gediklilerinden Mehmed Emin Ağa bina eminliğini ve hassa mimarlarından Ali Halife de keşif ve muayene işlerini ifa etmek üzere mimarlığa getirilmişlerdi(1781). Nihayet 1784 (1198 recebi) te buraya Rumeli vâlisi ve İsmail seraskeri Abdi Paşa tarafından zuamadan olup Hırsova'da sâkin Salih ile Hırsova voyvodası Osman adlı iki şahıs bina emini ve hassa mimarlarından Seyyid Hacı Ömer Halife ise mimar nasbolunarak tâmirat faaliyetine yeni bir hız ve cebhe verilmişti. Fakat takriben bir yıl sonra bunlardan Salih'in henüz vazifesine başlamadığı haber alınmış, yerine İbrail nazırlığını yapan kapıcıbaşılardan Hazinedar-zâde İbrahim tâyin edilerek tâmirata devam edilmiştir.

Kule kalesi :

Tuna nehri kenarında bulunan Niğbolu, Kule, Rusçuk, Yerköy, Hırsova, İbrail, İsakçı ve Tulçi gibi muhtelif kaleler, seferlerin temadisi ve istilâ sebebi ile harabiyete yüz tutarak tâmire muhtaç bir hâle gelmişlerdi. 1775 (1189 ramazanı sonları) de çıkan bir irade üzerine hassa mimarlarından İsmail Halife bunlardan evvelâ birincisinin ve sonra ikincisinin tâmir ve tecdidine memur edilmiş, bu yolda Vidin muhafızına gerekli emir verilmişti; az sonra Niğbolu muzafatından Kule kalesi de buna idhal edilerek bina eminliğine kapıcıbaşılardan Varnalı-zâde Selim tâyin olunmuştu. İktiza eden amele ve arabalar Niğbolu kazalarından, lüzumlu bulunan keresteler Eflak dağlarından temin olunmuştu. Kule kalesinin Tuna'ya çok yakın olması dolayısıyla kârgir olarak inşa kılınacak duvar, ve sairesinin mutlaka temeli su içinde olması icab etmekte idi. Bu sebebden temel etekleri şatrançlı kazık ve ıskaralara muhtac idi. Hâlbuki bu husus evvelce tanzim edilen ve hassa başmimarı Hafız İbrahim tarafından tetkik ve kabûl olunan keşifnâmede nazar-ı itibara alınmıştı. Her nasılsa gözden kaçmış bulunan bu nokta müşarünileyhe tekrar havale olunarak mezkûr

kalenin duvarları altına tertib kılınacak kazıklı ve çivili şatranç kârgir iskaranın da mesarif mikdarı hesaplanmış idi. Bu hiç şüphesiz bir ilâve keşif mahiyetinde idi¹⁸⁶. Hâlbuki Niğbolu mukabelesinde bulunan Kule kalesinde kazılan hendeğin su ile dolu olması ve suyun Tuna nehrine bağlı kalarak kaldırılması imkânsızlığı yüzünden kârgir duvar inşası kaabil olmamış ve bu sebepten eskisi gibi şaranpo kazıkları ile topraktan tâmiri yerinde görülmüştü. Fakat bu sefer, eski hendek yerinin çürük ve bataklık işi alt üst ettiğinden âhir bir hendeğin kaplamalar, tabyalar, çitler, sepetler ve kapılarla takviyesine gidilmişti. Bu esaslar dahilinde ilgililerce hazırlanan yeni bir keşif defteri hassa başmimarı olarak vazife görmekte olan Hafız İbrahim'e havale ve tetkikine arz olunmuş, böylece mezkûr kale tâmirat ve inşaatına karar verilmişti (1776). Fakat tâmire muhtac yerlerinin termimi için bina emini tâyin ve muktazi miktarda para verilmesine rağmen inşaat bir türlü neticelenmemişti. Toprağının mahlût olması yüzünden kazılan hendeğin kısa bir zaman içinde yağın yağmurlarla berbad bir hâle geleceği muhakkaktı. Bu sebebden mezkûr hendeğin her iki tarafını cereyandan men' ve hıfz için cesimce giriş ile kaplanması icab etmiş ve lüzumlu olan kerestenin bina emini ve bil-hassa mimarbaşısı bulunan Mehmed Tahir'in tensibi üzerine Eflak voyvodalığından temini düşünülmüştü¹⁸⁷. Bir müddet sonra Kule kalesinde tabyalar ittisalinde bulunun Yıldırım Bayezid câmi'i-nin top endahtı sıralarında haylı rahneler peyda ettiği görülmüş ve ekseriyetin arzu ve tensibi ile şaranpo dahilinde masrafı devletce temin edilmek şartıyla yeni bir câmiin temeli atılmıştı (25 r. âhir 1194). Bir yıl sonra ise muhafız yeniçerilerin kale'ye dâhil oldukları gündenberi kahve köşelerinde kalmaları doğru görül-meyerek bir kışla inşası da tekarrür eylemişti¹⁸⁸.

Tulçi ve İsakçı kaleleri:

Tulçi kasabasında 1775 (1189 ramazanı sonları) de kale duvarlarının seğirdemli, harpuştalı ve çerçiveli aksamı ile kule ve

¹⁸⁶ Keşif ve tâmirat defteri, Mdt. 3162, 155 Başvekâlet Arşivi.

¹⁸⁷ Aynı defter, 130.

¹⁸⁸ Aynı defter, 168.

sâiresinden tâmire muhtac mahâllerin bulunduğu görülmüş, bu maksatla İsakçı mütevellisi olan hâcegândan Feyzullah Efendi bina eminliğine ve hassa mimarlarından Abdurrahman Halife de mimarlığa tâyin edilmişti¹⁸⁹. Tanzim edilen keşif defteri hassa başmimarı olan Hâfız İbrahim Ağa'nın tetkikine arzedilerek fiyat konması muamelesi dahi yaptırılmıştı. Fakat 1776 (1190) yılı sonlarına yaklaşıldığı hâlde ne kadar bir kısmın tamamlandığı hakkında haber alınmaması hâyli merakı mücib olmuştu. Feyzullah Efendi'nin bir takım mâzeretler beyan ederek İsmail kasabası hizasında kâin bulunan Tulçi kalesi inşaatını yüzüstü bırakmak istediği anlaşılmıştı. Hatta bir aralık neccarlar ile ameleden bir çoğunu yanından uzaklaştırmıştı. Bunun üzerine mezkûr kale tâmiratının en kısa zamanda itmamı için 1778 (h. 1192) yılı başlarında Rumeli vâlisi ve İsmail cânibi seraskeri Abdullah Paşa'ya emirler verilmişti¹⁹⁰. Bununla beraber Tulçi civarında buna takaddüm eden bir zaman zarfında kapıcıbaşılardan eski İbrail nâzırı Hasan Ağa marifetiyle bir zahire anbarının inşası kaabil olmuştu¹⁹¹.

Feyzullah Efendi'nin aynı zamanda İsakçı kalesi tâmiratını da üzerine aldığı görüyoruz¹⁹². Filhakika mezkûr kalenin Tuna cânibindeki üç adet kalesi ile bir takım mebânisi, istilâ sırasında ya kısmen veya tamamen harab olmuştu. Bütün bu tahribatın lağım ile vücuda getirilmesi hasebiyle taş malzeme telef olmak suretiyle ortadan kalkmıştı. Bu mevadî kale derunundan tedarik imkânsız olduğundan Karasu kasabası ile civarındaki Kerme mevkiinden temini uygun görülmüştü. Keza tedarikine imkân görülemeyen kirecin de Kara-harman kalesinde olduğu vechile Babadağı kazasında vâki Armutlu ve civarı köylerinden temini icab etmişti¹⁹³. Bundan başka her iki kale tâmiratında çalışacak neccar

¹⁸⁹ Aynı defter, 228

¹⁹⁰ Keza aynı defter s. 237. Ayrıca bk. Cevdet T. Eyâlet-i Mümtaze kısmı 351 ve Cevdet T. Askeriye kısmı 9208

¹⁹¹ Keza aynı defter, s. 238 ve 239

¹⁹² İsakçı, Mustafa III devrinde yâni 1182 de dahi bazı inşâi faaliyete sahne olmuştu. Başvekâlet arşivinde, burada mezkûr tarihte inşâ edilecek köprü-nün amele ücretlerine dâir bir ferman mevcuttur. Bk. Ali Emîri tasnifi, Mustafa III devri vesikaları, 139.

¹⁹³ Keşif ve tâmirat defteri, Mdt, 3162, s. 240, Başvekâlet Arşivi.

ile amele ve sâire de Silistre ve Rusçuk havalisinden celbolunmuştu. Mehmed Tahir Ağa hassa mimarbaşısı olduktan sonra Tulçi ve İsakçı'da inşaat faaliyetinin yine devam ettiğine şahid olmaktayız. Bu cümleden olmak üzere İsakçı'da kârgir ve çit tabyalarla karakolhane ve sâirenin inşası takarrür etmiş ve bu maksadla keşifleri de yapılmıştı¹⁹⁴. Fakat o sıralarda zeminin incimadı yüzünden temel kazılması imkânsızlığı ile karşılaşılıyordu. Bu sebepten hassa başmimarı Mehmed Tahir'in tensibi ile inşaaata bahar mevsiminde başlanması ve lüzumlu malzemenin de o havaliden temin ve tedarik edilmesi uygun görülmüştü¹⁹⁵.

Akkerman kalesi:

Akkerman kalesi, düşman eline geçiş ve muhasara sırasında top ve humbara tesirinden hayli mutazarrır olmak dolayısıyla yıkılan mahallerinin ve burc ile bârularının tâmirine lüzum hâsıl olmuştu. Aynı zamanda burada bulunan Sultan Bâyezid II. câmiî ile çifte hamamın tâmiri kararlaştırmıştı. Bu maksadla hassa başmimarı Hâfız İbrahim zamanında evvelâ Abdullah, bilâhire Ebubekir halifeler buraya mimar olarak gönderildikleri gibi ayrıca 1190 yılı başlarında dergâh-ı muallâ gediklilerinden Ali de bina emini tâyin edilmişti. Fakat 1777 (1191 saferi başları) de Halimî Paşa mühürdar yamağı denmekle mâruf bina emininin sefahate düşkünlüğü görülmüş ve bu gibi işlerde iktidarı olmadığı anlaşılmakla, Bender'e ihzarı ve orada sorguya çekilmesi hususunda Bender muhafızı Ali Paşa'ya emir verilmişti. Ali'nin yolda vuku bulan ölümü üzerine bina eminliğine müşarünileyhin kethüdası Ali getirilmiş ise de bunun bina işlerinde vukufsuzluğu yüzünden azl ile en nihayet 1777 (6 c. evvel 1191) tarihine doğru Osmanpazarı âyanı Elhac Turhan münasib görülmüştü. Bu zat Osmanpazarı kazasından hareketle Akkerman'a vâsıl olmuş ve derhâl tâmirat faaliyetine girişmişti. Özi kalesi tek mil keşfine memur Abdullah Halife ile Özi civarındaki Pirezen palankası keşfine memur Seyyid İbrahim Halife'den birisinin mezkûr kale mimarlığına getirilmesi ise hassa başmimarı bulunan Mehmed Tahir Ağa'dan sorulmuştu; aynı zamanda civa-

¹⁹⁴ Keza aynı defter, 242 ve 244

¹⁹⁵ Keza aynı defter, 242

rında bulunan Yanıkhisarı palankasında eski bina emini Ali tarafından yaptırılmış olanlarla yeni eminin yaptıracağı mevâzi, Pirezen palankasının keşfine memur hassa mimarlarından Seyyid İbrahim Halife ile diğer ilgili kimseler yönünden keşifnâmeleri yapılarak fiyat konması muamelesi için hassa başmimarı Mehmed Tahir'in tetkikine arzedilmişti. Akkerman kalesi ile Yanıkhisarı palankası lâzimesi için gerekli olan keresteleri Boğdan voyvodası o sırada vermekte taallül gösterdiğinden bunların Pirezen kalesindekilerden temini düşünülmüş ve bu maksadla mezkûr kale bina emini bulunan Selim'e gerekli emir verilmişti. Bu tensib kararında hassa başmimarı Mehmed Tahir'in de rol oynadığı muhakkaktır. Keza kazma, ağaç kürek ve sâire gibi bir takım mühimmat dahi İstanbul'dan mübayea ve irsâl edilinceye kadar onların mezkûr kale cebehanesinden temin ve tedariki uygun görülmüştü. Hacı Turhan Ağa nezaretinde birlikte tâmiratına devam edilen bu kale ve palankada çalışan kalfalardan ma'dasının ücretlerinin tâyin ve tesbitinde ayrıca hassa başmimarı bulunan Mehmed Tahir'in de mutaleası alınmıştı. Tahir Ağa, mirî binalarda istihdam edilen neccarlarla duvarcı ve taşçılara o zamanki râyice göre umumiyetle kırkar akça verilmesi mutad olduğunu, fakat bir kaç yıldanberi bunun tâdil edilerek altmışar akçaya çıkarıldığını bildirmişti.

Akkerman ile Yanıkhisarı'nda devam eden bu inşaat faaliyetinin nihayet 1779 (h. 1193) yılı başlarında sona ermek üzere olduğunu görüyoruz. Filhakika bu tarihlerde bina emini bulunan Hacı Turhan Ağa'nın mezkûr kale ve palankada artık kendisi için yapılacak bir iş kalmadığını beyan ederek, âilesinin bulunduğu Osmanpazarı kasabasına gitmek üzere müsaade isteğinde bulunduğuna şahid olmaktadır. Rumeli vâlisi ve İsmail cânibi seraskeri Abdullah Paşa'nın da muvafakati alınmak suretiyle yapılan bu teklif kabul edilerek, ona, gerekli izin de hemen verilmişti. Hacı Turhan Ağa memleketine bu suretle döndükten sonra Akkerman kalesinde yine inşaat faaliyetine devam ediliyordu. Ezcümle umumî istek üzerine orada bir mühimmat anbarı ile bunun bitişiğinde neferler için bir adet kışlanın binası için teşebbüse geçilmişti. Bu arada, Yanıkhisarı palankasında tahkimat işlerine ara verilmiyerek Hacı Turhan Bey marifetiyle tâmir olunan mahâl ve mevzilere münhedim olan duvar, tabya ve sâirelerin inşâsı hususunu da ilâve etmek lâzımdır. Kaydettiğimiz bu inşaat faaliyetinin

de ise mimar halifelerinden Seyyid Elhac Ömer'in mesâisini bil-hassa unutmamak gerekir. Hasşa mimarlarından olan bu halifenin aynı zamanda Akkerman kalesinin tarsin ve tahkimi için dışındaki münasib bir mahalde sudan suya yeniden şarampo ile top konulması için pişkâhına dört aded tabya inşâsı ve hendek hafri işlerinde hizmeti görülmüştür. Bunlara âit tanzim ettiği keşif defteri hasşa başmimarı Mehmed Tahir tarafından incelenmiş ve fiyat vaz'ı yapılarak gerekli emir ve tenbihat verilmişti.

Ada-i Kebir kalesi:

1780 (1194 r. âhiri ortaları) de Mehmed Tahir, hasşa başmimarı bulunduğu sıralarda Tuna nehri ortasında bulunan Ada-i Kebir kalesinin tâmire muhtaç mahalleri ile mevcut olan top kundaklarının inşâ ve imâline irâde çıkması üzerine mezkûr kale muhafızı İsmail Paşa tarafından keşif ve muayenesine girilmişti¹⁹⁶. Ertesi sene Tırnova sakinlerinden Seyyid Hüseyin Ağa bina eminliğine tâyin edilerek derhal faaliyete geçilmişti (1781). Fakat bunun bir hamam ile bir tahta minareyi ve bir topçular kışlasını bitiremeden İstanbul'a avdeti üzerine, yerine Fethülislâm voyvodası İsakçalı-zâde Abdullah Ağa getirilmiş, fakat kısa bir zaman sonra ölümü vuku' bulmasıyla mezkûr kale bina eminliğini Mehmed Tahir adlı başka bir zat üzerine almıştı. Bunun yerine ise 1783 (1197 muharremi başları) de tekrar eski bina emini Tırnovalı Seyyid Hüseyin'in tâyini icab etmişti¹⁹⁷. Kendisine verilen emirde yaza ve kışa bakmayarak bulunduğu yerden hareketle mezkûr kaleye muvasalatı ve burada gerek nâtamam ve gerekse yeni başlayan mahallerle yeniden tâmir ve inşâsı düşünülen mevzilerin metanet üzere bina kılınması istenmişti. Nihayet aynı yılın cema ziyülevveli başlarında ise hâcegândan Seyyid Hüseyin Hüsnü Efendi, üzerinde muvakkaten mevkufatçılık da bulunmak üzere oraya bina emini olarak gönderilmişti. Bu zat daha evvelce Vidin defterdarlığında dahi bulunmuştu¹⁹⁸. Bunun zamanındaki inşâ faaliyet sırasında bağ ve bahçe sahiblerinin muhalefetine rağmen

¹⁹⁶ *Keşif ve tâmirat defteri*, Mdt. nr. 3162, s. 510, Başvekâlet Arşivi;

¹⁹⁷ *Aynı defter*, s. 537 ve 540.

¹⁹⁸ *Keşif ve tâmirat defteri*, s. 514 — 515

mezkûr kale haricine şaranın ihdasını, mevcut kışlaya yakmaklarla ortalar için ilâve kısımlar tesisi¹⁹⁹, civarında bulunan Kastel kalesinde yapılan tathirat ameliyelerini ve sevk olunacak müretteb askerler için zeminlikler binasını bilhassa kaydetmek icab eder²⁰⁰. 1788 (h. 1202) yılı zilka'desi ortaları) de sadrîâzam Yusuf Paşa tarafından askerlerin barınmasına mahsus bir mahâl ile zahire konacak bir anbarın hendesi kanunlar ve mimarî esaslar dahilinde mezkûr kalede inşâsı için eski baş mimar Hâfız İbrahim Ağa memur edilmiştir²⁰¹. Ada-i Kebir kalesinde tâmirata memur edilen bu zâtın kış dolayısıyla kârgir ebniyeye tercihan zahire anbarı aktarması ile köprü tâmirini ve asker odaları ile peksimed anbarlarının ön plâna alınmasını teklif eylediğini görüyoruz²⁰². 1792 (1206 safiri sonları) de muhafız Ömer Paşa'nın teklifine uyularak o havalide bulunan hassa mimarlarından Ahmed Nurullah Halife mezkûr kalede bâzı keşif, muayene ve tâmir işlerinde bulunmuştur. Bu arada içkaledeki câmiin sakfı ile Nemçe muharebesinde yanan ahşap minaresini, muhafız paşalara tahsis kılınan dâireyi, Ağa kapısını ve yeniçeri odalarını zikretmek gerekir²⁰³, Nihayet 1795 (1209 muharremi sonları) de hassa başmimarlığı vekâletinde bulunan Seyyid Mehmed Emin Ağa zamanın-

¹⁹⁹ Keza aynı defter, s. 513

²⁰⁰ Keza aynı defter, s. 517

²⁰¹ Bu hususta şöyle bir hükme rastlanılmıştır :

Kıdvatü'l-emâcid ve'l-âyân sermimâr-ı sâbık Hâfız İbrahim zîde mecdehuya hüküm ki; Ada-i Kebir kalesinde neferat eğlenecek mahâl ve zahire anbarı ve sâir bâzı lüzumlu mahaller muhtâc-ı tâmir olduğu hâlâ sadrîâzam vezirim Yusuf Paşa'nın binnefs meşhûdu olup böyle sefer vaktinde mahâl-i mezkûrenin bilâ tâmir kalması nâreva ve alelhusus zahire anbarının üzeri bozulup derununa bâran nüzul eylediği hüveyda olmakla gerek anbar-ı mezkûr ve gerek neferat eğlenecek mahal ile sâir tez elden pek lüzumlu olan mahallerin ma'rifetinde keşfi hususuna irâde-i aliyyem taalluk etmekle keşfine memuriyetini hâvi işbu emr-i şerifim isdar ve irsâl olunmuştur. İmdi vüsulünde fermanın olduğu vechile amel ve hareket birle zahire anbarı ve neferat eğlenecek mahâl ile sâir tez elden pek lüzumlu olan mahallerin kavanin-i hendesiye ve kavâid-i mimariyye ve mîriye üzre tûl ve arz ve bu'dü umku ve zira-ı terbisi beyanıyla yegân keşif ve defter ve levazim ve ecza ve ecza ve bahasını tertib ve fiyat ve ücretatını takdim edüp ol vechile etraflı keşif defterini serian ve âcilen orduy-ı hümayuna irsâl eylesin. 23 Zilka'de 1202.

²⁰² Aynı defter, s. 526.

²⁰³ Hassa mimarlarından Ahmed Nurullah Halife'nin hazırladığı bu keşifnâme metni aynı defterin 529 ve 530 uncu sahifelerinde mukayyedir.

da Ada-i Kebir kalesinde yeni bir tâmir hareketine daha teşebbüs edilmiş ve böylece bâzı inşâ işler neticelendirilmiştir²⁰⁴.

Giurgiu kalesi:

Giurgiu kalesi bina eminliğine tâyin edilen Osman Ağa oraya varışını müteakıp, keşif defteri üzre, bina ve inşâyâ mübaşeret ile ekser mahalleri inşâ ve tecdit etmiş ise de, kışın yaklaşması dolayısıyla bunu bir müddet için tehir etmek zorunda kalmıştı. Bu esnada o keşfe dahil yerlerden bitirilenlerle bitirilmeyenlerin ayrı ayrı defterlerini hazırlayarak İstanbul'dan gönderilen hassa mimarlarından Abdullah Halife ile iade eylemişti. Henüz nâtamam olan mahaller ile defterden hariç kısımlara âit bu keşifnâme, İstanbul'da hassa başmimarı bulunan Mehmed Tahir'e havale edilmiş, vaz'edilen fiyatlar mucibince mesarif yekûnu hesaplanmış ve mezkûr kalenin bu vechile imârî için irâde çıkmıştı. Sâdir olan bu irâde üzerine, mezkûr kale bina emniyeti ise, Tırnova voyvodası kapıcıbaşı Hacı Mustafa'nın oğlu Mehmed Emin Ağa'ya tevdi' edilmişti (1780). Bunun bedel ahzi ve sâire gibi bâzı yolsuz hareket ve muameleleri yüzünden Giurgiu da tâmirat işleri bir türlü neticelenemiyordu. Bu meyanda mezkûr kale hendeğinin civarlarında fakir halk tarafından inşâ edilen binaların yıktırılması işi de bu gecikmede âmil olmuştu. Nihayet bütün bu sebebler yüzünden işinden alınarak yerine 1782 (24 zilhicce 1196) tarihinde kapıcıbaşılardan Çadırcı-zâde Mehmed Ağa getirilmişti²⁰⁵. Eski yeni Giurgiu kalelerinin binâ ve inşalarına memur edilen bu zat, sâdir olan emir mucibince selefi Mehmed Emin'in vekili İsmail ile hassa mimarı Abdullah Halife ve fenni mimariye vâkıf bâzı kim-seler yardımı ile keşif ve muayene işlerini düzene koymuş, tanzim ertirdiği defterleri hassa başmimarı Mehmed Tahir'in tetkikine sunmuştu. Bu arada Giurgiu kalesi mukabelesindeki Dede-Mansur tepesinin yıkılması, Kala-i cedid hendeği toprağının ihraç ve temizliği de imkân dahiline girmişti. Takriben bir yıl sonra 1784 (20 şevval 1198) tarihinde mezkûr kale ebniyesinin keşfi ile defterinin tanzimine Ahmed Nurullah Halife memur edilmiştir²⁰⁶. Bir

²⁰⁴ Keşif ve tâmirat defteri, Ml. Df. T. 3162, s. 534, Başvekâlet Arşivi.

²⁰⁵ Aynı defter, s. 354, 364 ve 366

²⁰⁶ Adı geçen yer, s. 369

aralık mezkûr kalenin şark ve garp câniblerine nakli icab eden toprağın taşınması hususunda Eflak reâyasının yardımında bulunması için teşebbüse geçilmiş ise de bilâhire bâzı mahzurları dolayısıyla bundan vaz geçilmiş ve bu işin Dede-Mansur tepesi hedminde çalışan Giurgiu ve Rusçuk ahalisine tahmili uygun görülmüştü. Tam bu sıralarda Çadırcı-zâde Mehmed Ağa 562 günlük emaneti müddetinde ühdesine verilen bu işleri tamamladığını iddia ederek muhasebesinin ruiyetini istemişti (1787). Fakat henüz tamamlanmadık işlerin mevcut olması ihtimaliyle sadaret mektubî hülefasından Mehmed Emin o havalie tahkik hususunda gönderilmişti²⁰⁷. Daha sonraları Giurgiu kalesinin istihkâm ve takviyesi için verilen emir ve tenbihat hilâfına bâzı yerlerinde ihmâller görüldüğünden oraya mimar-ı sâbık Hafız İbrahim Ağa'nın gönderilmesine karar verilmişti (1789). Hafız İbrahim Ağa gerekli tedkik ve müşahedelerini bizzat yaptıktan sonra keşifnâmesini tanzim etmişti²⁰⁸. Bu sıralarda Çadırcı-zâde Mehmed'in bina emniyetinden uzaklaştırıldığını ve yerine dergâh-ı muallâ gediklilerinden Selim Bey'in getirildiğini görüyoruz²⁰⁹. Diğer taraftan sâbık mîmar Hafız İbrahim'in Giurgiu kalesi ile civarındaki köprünün muayene, keşif ve tâmir hususunda bir hayli emeği geçtiğini söylemek yerinde olur. Düşman muhasarası akabinde Giurgiu kalesinin rahnedar olan bazı mahallerini tâmir maksadiyle bir taraftan da dergâh-ı âli gediklilerinden Selim Ağa memur edildiği gibi diğer taraftan ordu-yı hümâyun sermimarı Halil Reşid gerekli keşfinin tanzimi²¹⁰ ile tavzif olunmuştu (1790).

İbrâil Kalesi:

İbrâil kalesinin muhtelif mahâl ve mevzilerinde yaptırılacak tâmiratı idare etmek üzere 1776 (h. 1190) yılında kapıcıbaşılardan Abdi Paşa kethüdası Mehmed adında bir zat bina emini tâyin ve maiyetine hassa mimarlarından Seyyid İsmail Halife terfik edilmişti. Bunun evvelce vuku' bulan seferde uğradığı zarar ve

²⁰⁷ Adı geçen defter, s. 391.

²⁰⁸ Hafız İbrahim tarafından Giurgiu kalesi hakkında hazırlanan keşifnâme metni için bakınız: *Keşif ve tâmirat defteri*, Mdt. 3162, 375-376.

²⁰⁹ *Keşif ve tâmirat defteri*, Mdt. 3162, 376 ve 379.

²¹⁰ *Aynı defter*, s. 373, 378.

mağduriyet dolayısıyla afvını rica etmesi üzerine az sonra mezkûr kale bina emniyeti İbrâil kalesi nâzırı Hasan Ağa'ya tevcih kılınmıştı²¹¹. Seyyid İsmail Halife'nin yaptığı ve hassa başmimarı Hafız İbrahim Ağa'nın onayladığı keşif defteri üzere tâmirine başlanıp devam edilmesi icab ederken yeni bina emininin mugayir harekete cesaret ile fazla masrafı müstelzim faaliyete tasaddisi üzerine kendisine gerekli ihtarlar yapılmış ve bu yolda sebat eylediği takdirde kapıcıbaşılığının kaldırılacağından başka tedbir edileceği de bildirilmişti²¹². Aynı yıl ramazanı sonlarında İbrâil kalesi muhafazasındaki yeniçerilerin zâbitine tahsis edilen Ağakapısı binası yanmış ve amele ile inşaat malzemesi tedarikinde oldukça sıkıntı çekilmişti. Bunun için Hasan Ağa'nın Eflak voyvodasından yardımında bulunması gerektiğine dâir bâzı muracaatları eksik olmuyordu²¹³. Bu sırada hassa mimarlarından Ebubekir Halife'nin de keşif maksadiyle oraya gönderildiğine şahid olmaktayız²¹⁴. 1777 (1191 muharremi başları) de mezkûr kale tâmirinin arkası alınmak şöyle dursun, seyir safahatı hakkında bile bir bilgi alınmadığından oraya bunları tedkik ve tesbit etmek maksadiyle bir mübaşir gönderilmişti²¹⁵. Bu sıralarda ise, hassa başmimarlığına Mehmed Tahir Ağa tâyin edilmiş bulunuyordu. Bunun müracaatı üzerine Eflak'dan gönderilen cerahor amelesinin eksikliği ve bunların da az sonra kaçıp gitmeleri dolayısıyla İbrâil'de tâmirat işleri muattal kalmıştı. Hâlbuki kalenin etrafına kazılacak hendeğin tanziminde Eflak cerahorlarına ihtiyaç vardı. Bu sebebden hassa başmimarı Mehmed Tahir'in re'y ve tensibi ile amele ve kereste tedariki maksadiyle 1191 recebi ortalarında voyvodaya yeniden başvurulmuştu²¹⁶. Fakat lüzumlu paralar ile mühimmat

²¹¹ *Keşif ve tâmirat defteri*, Mdt. 4162. 216(Seyyid İsmail Halife'nin yaptığı ve başmimar Hafız İbrahim'in fiyatını vaz'ettiği keşifnâme metni, mezkûr sahifededir). İbrâil kalesinin Mustafa III. devrinde yani 1184 tarihinde de bir tâmir tâbi tutulduğu görülmektedir (Ali Emîri tasnifi, Mustafa III devri vesikaları, 84 ve 91).

²¹² *Aynı defter*, s. 217-218.

²¹³ *Keza aynı defter*, s. 218-219.

²¹⁴ *Aynı defter*, 218. Ebu-bekir Halife kapıcıbaşılardan olup, Kili kalesi bina emini bulunan Hasan Ağa'nın maiyetinde çalışmakta idi. Hassa başmimarı Mehmed Tahir'in tensibi ile İbrâil kalesinin, eski ve yeni bina eminleri arasındaki hesapları tedkike memur edilmişti. Bk. *Keşif ve tâmirat defteri*, Mdt. Tasnifi, 3162, s. 222.

²¹⁵ *Keza aynı defter*, s. 220.

²¹⁶ *Keza aynı defter*, s. 231.

ve malzeme tedarik ve yollanmasında gösterilen bütün bu kolaylıklara rağmen Hasan Ağa'nın rehavet ve tekâsülü bir türlü gide-rilememiş ve en sonunda azledilerek yerine 1191 rebi'ül-âhiri son-larında kapıcıbaşılardan Seyyid Mehmed Tahir bina emini tâyin olunmuştu. Yeni bina emininin vâki müracaatı üzerine inşaf hu-susatın keşif ve kontrolüne mezkûr sene sonlarında, İstanbul'dan hassa başmimarı Mehmed Tahir'in tensibi ile hassa mimarlarından Mustafa Halife tercihan İbrâil'e irsâl olunmuştu²¹⁷. Yine aynı zat tarafından istilâ sebebi ile hayli zarara uğrayan İbrâil'deki ev ve menzil buhranına karşılık olmak üzere ihtiyatî bir tedbir olarak, üzeri fazla örtülü bir takım salaşların süratle ihzarı teklif olunmuş-tu. Fakat görülen lüzum üzerine 1778 (1192 rebi'ül-âhiri ortaları) de Seyyid Mehmed Tahir Ağa ile İsakçı anbar emini olan kapıcı-başılardan Hazinedar-zâde Ali Ağa becayış edilmişlerdi. Ertesi yıl safer ayı sonlarında ise, yeni bina emini zamanında inşâ edilen kısımların tesbit ve teftişi maksadiyle, Kili'de bulunan hassa mi-marlarından Abdullah Halife gönderilmiş bulunuyordu. Bir müd-det sonra Hazinedar-zâde Ali Ağa dahi İbrâil'de işinin bitmesi do-layısıyla memleketine dönmüş ve Hasan Ağa ise yeniden buraya nâzir olarak yerleştirilmişti²¹⁸.

Bender kalesi :

1775 (1189) yılı başlarında ebniyeden hâli durumda bulunan Bender kasabasının halk, asker ve neferler tarafından doldurulma-sına başlanması yüzünden burada yerleşme hususunda bir takım

²¹⁷ Aynı defter, s. 222.

²¹⁸ Aynı defter, s. 226 ve 227.

²¹⁹ Keza, s. 340 ve 341. Hasan Ağa'nın bu ikinci nâzırlığı zamanında İb-râil'de başlıca mimarî faaliyetin Üçüncü Osman câmi'i üzerinde toplandığını gö-rüyoruz. Filhakika bu câmi istilâ sırasında bir hayli tahribata uğramış, mürtezi-kası fakr ü zarûrete duçar olmuştu. Fazla olarak o civarda başka bir câmi de bu-lunmadığından halk namaz hususunda sıkıntıya ma'rûz kalmakta idi. Bu sebeblere binâen İbrâil nâzırı Hasan Ağa'ya mezkûr câmi'in usûl ve mevzuat dahilinde mu-ayene ve keşfi için 1193 ramazanı ortalarında emir verilmişti. Bunun üzerine ya-pılan muayene ve tetkik neticesinde başta mezkûr câmi olduğu hâlde mektep, sed duvarı ve bir aded köprünün tevidi hususuna karar verilmiş ve tanzim edilen ke-şif defteri ise hassa baş mimarı Mehmed Tahir'e arzolanarak fiyat vaz'ı muame-lesi yaptırılmıştı (1780).

güçlükler çıkıyordu. O sıralarda Bender'de ikamet etmekte bulu-nan turnacı-başı Mehmed'in yaptığı müracaatlar üzerine mezkûr kale-nin tâmirine muhtac mahâllerinin serian keşif ve muayene ve mü-teakiben amele ve levazımatının tedarikiyle derhâl faaliyete giri-şilmesine karar verilmişti. Bu cümleden olmak üzere Rumeli vâlisi vezir Ali Paşa oraya vâsıl olmuş, memuriyeti icabı olarak Rusçuk ve Niğbolu havalisinden mâiyetine terfik edilen neccarlarla tabya ve şeranpoların inşasına girişmişti. Bu tarihlerde orada muhafız olarak Mehmed Paşa'yı, bina emini olarak da dergâh-ı âli gedik-lilerinden Seyyid Mustafa'yı görmekteyiz. Hassa başmimarı olarak İstanbul'da vazife gören Hâfız İbrahim Ağa tarafından oraya bazı halifeler gönderilmiş, tamire muhtaç yerlerle Kanunî Süleyman, Üçüncü Murad ve Birinci Ahmed'e âit câmilerin termimi ve bilhassa yeniçerilerle cebeci, topçu ve top arabacılarının kış-laları ve muhafız sarayı inşası için her birisine salâhiyet ve-rildiği gibi Boğdan voyvodasına da ayrıca lüzumlu kerestenin temini ve gerekli cerahor ameleleri ile araba ve sâirenin Boğdan'dan ihzarı için emir verilmişti. Hassa başmimarı Hâfız İbrahim Ağa mârifetiyle İstanbul'dan mübayaa ve tedarik olunan çeşidli inşaat malzeme ve mühimmatı dahi doksana yakın olan amele ile birlikte gemilere yükletilerek Bender'e sevkedilmek üzere bakıku-lu Süleyman nezâretinde Kalas iskelesine gönderilmişti. Bender kale-sinin termimi nezâretine memur edilen vezir Dağistanî Ali Paşa ise bir taraftan mezkûr kalenin bina ve tâmirine başlarken diğer taraftan da 1776 (1190 cemaziyülâhiri sonları) da kendi parası ile kasaba varoşu ve kale içinde taş minareli birer câmi ile iki saat mesafeden içecek su getirtmiş ve bu suyu yine kendi malın-dan yaptırdığı üç çeşmeden akıtmak suretiyle halkın istifadesine arzemişti. Bununla beraber Bender kalesi istilâyâ uğramış olması dolayısıyla hemen hemen o sıralarda âdeta bina sayılabilecek nes-nesi kalmamış gibi idi ve bina emini maiyetinde çalışan mimarî halifesi de mimarlık işlerinde fark ve temyiz kabiliyetinden mah-rum olduğundan kendi kendine keşif ve fiyat vaz'ına cesaret ede-memekte idi. Tam bu sıralarda yâni 1776 (1190 şabanı ortaları) ya doğru mimar halifesinin ölümü üzerine Bender kalesi bina emini emrinde çalışmak üzere, fenninde maharet sahibi Seyyid İbrahim Halife oraya gönderilmiş ve uhdesine ise yapılanlarla yapılacak olan-ların yeniden muayenesi ve keşif defterlerinin tanzimi tevdi edilmişti.

1777 (1191) yılı başlarında Hâfız İbrahim Ağa yerine hassa başmimarlığına tâyin olunan Mehmed Tahir Ağa zamanında Bender'de başlayan bu inşaat ve tâmirat hususuna yeni bir veche verildiğine şahid olmaktadır. Aşağı yukarı fâsılasız olarak yedi, yedibuçuk yıl kadar süren bu uzun müddet zarfında Bender ve civarının oldukça mühim sayılabilecek bir İmar faaliyetine sahne olduğu söylenebilir. Ezcümle tarihî bir kayıd muhteviyatından anlaşıldığına göre, Bender kalesi içerisinde, Turla nehrinden getirilecek su için gerekli yerler inşasına âit muhafız Mehmed Paşa tarafından keşifnâmenin İstanbul'da bulunan hassa başmimarı Mehmed Tahir'e havâle olduğunu ve onun yönünden vukuf sahibi kimseler vasıtası ile soruşturmaları yapıldıktan sonra neticesinin takdir kılınan tenzilâtlı fiyat ve tutarları ile birlikte oraya gönderildiğini görüyoruz. Kezâ Bender kalesi lağımlarının tâmir, temizlik ve inşaları için kâfi miktarda kazmacı ve lağımcı amelesinin İstanbul'dan tedariki yolunda, kale muhafızı bulunan Mehmed Paşa tarafından yapılan teklif ve talebin hassa başmimarı olan Mehmed Tahir tarafından harfiyen yerine getirildiğine şahid olmaktadır. Bunun gibi Bender kalesinde eski bina emini Abdülkerim Efendi tarafından bina, tâmir ve tekmil ettirilen yerler dışında kalan bazı bakiye bölümlerin, ezcümle mezkûr kale dahil ve haricinde olup tâmiri ve tecdidî gerekli zeminliklerin muhafız Mehmed Paşa tarafından ilgili kimselere keşifleri yaptırıldığı, hassa başmimarı Mehmed Tahir tarafından adı geçen zeminliklerin, o an için tâmir ve tecdidinden vaz geçilmesi ve diğer ebniyeleri dahi lüzumsuz olanları ile terkinde bir mahzur görülmeyenlerinin yapılması en mübrem mahallere âit tenzilli bir yenisinin tanzim ve tertib edildiği, bunlar için gerekli bulunan çivi, boya ve sair malzemelerin, müşarünileyh mârifetiyle İstanbul'dan tedarik ve mübayaa ettirilerek oraya gönderildiği ve geri kalan cerahor ile araba, kereste ve sair mevadın ise, Boğdan voyvodası mârifetiyle temin ve tedarik olduğu görülmektedir. Buna ayrıca Bender kalesinde zahire muhafazası için inşasına zaruret hâsıl olan iki aded değirmenden birisinin kale içinde, diğerinin ise kale dışında yeni bina emini Hacı Mustafa mârifet ve mübaşeretiyile bina edildiğini, Boğdan voyvodası tarafından temin edilecek amele, neccar, duvarcı ücretleri ile çivi, kereste ve sair masrafları tutarının birer taktır ve defter ile Hasa başmimarı Mehmed Tahir tarafından hesablandığı da ilâve edilme-

lidir. Bütün bu inşai hususların seyri sırasında Bender kalesi ebniyesinden bakiyelerin derhâl bitirilmesini temin maksadiyle yine Boğdan voyvodası Kostantin mârifetiyle en kısa zamanda tedârîki matlûb kereste ecnasının mikdarca liassa başmimarı Mehmed Tahir tarafından naklinde vukuu melhuz zorluk ve sıkıntıyı gidermek maksadiyle merhameten tenzil edilerek tertib olduğu ve bunların nakli yolunda Boğdan'dan tedarik edilecek lüzumlu cerahor ile arabalara âit ücretlerin de mezkûr kale binâ emini Seyyid Hacı Mustafa tarafından ödendiği görülmektedir. Bu sıralarda Bender kalesinde muhafazaya memur yeniçeri ortalarından 43 cemaati zâbit ve neferlerine inşâ edilecek kışlânın ilgili kimselerle mimar halifesi tarafından yapılan keşifnâmesinin İstanbul'da hassa başmimarı olarak vazife görmekte olan Mehmed Tahir tarafından tedkik edilip mer'î kaidelere uyularak fiyat vaz'ı muamelesi icra edilmiştir. Nihayet 1783 (1197) de Bender kalesinin tâmire muhtaç yerlerinin mimarî halifesi Seyyid Ömer halife ile diğer ilgili kimseler mârifetiyle keşif ve muayenesi yapılmış, keşif defterinde terkim olunan bir câmi'in serhad ahalisi tarafından ihya kılınacağı duyulmuş ve havale olunan mezkûr kale keşifnâmesinin yine o tarihlerde İstanbul'da bulunan hassa başmimarı Mehmed Tahir tarafından incelenerek Bender muhafızı Ebubekir Paşa vasıtasıyla mezkûr kale bina eminiğine yeni tâyin olunan Tırnovalı Mir Ahmed'e teslim edilmiştir. Bu arada 1777 (1191) de Bender kalesinin tâmiri keşfine memur mimarî halifesi İbrahim'in mezkûr kale bina emini olan Seyyid Hacı Mustafa ile anlaşarak fiyat vaz'ı hususunda fazlalık yapıp hazineyi zarara sokmak istediğine şahid olunmuş ise de, bu eski ve yeni defterlere göre tedkik eden hassa başmimarı Mehmed Tahir tarafından bir mikdar tenzili suretiyle bertaraf edilmiştir. Bender'de Tırnovalı Ahmed'in bina eminiğinden ayrılması ile tâmirat faaliyeti bir müddet için sekteye uğramış ise de yeni Bender muhafızı Ahmed Paşa'nın yaptığı müracaat üzerine mezkûr emanet Silistre nâzırı Hacı Halil Ağa-zâde Hacı Abdullah'a tevdi edilmiştir (28 cemâziyülâhir 1201). Bunu hassa başmimarı Hacı Ebubekir Ağa zamanında Ahmed adlı başka birisi deruhte eylemiştir.

Hotin kalesi:

Harab olmaya yüz tutan Hotin kalesinde muhafaza, yeniçeri-

lere, cebeci, topçu ve toparacılarının zâbitan ve ortalarına mahsus mahâllerinde sâir mirî binaların inşâ, tâmir ve tekmine irâde çıkmıştı. Bunun için evvelâ ilgili kimseler mârifetiyle mezkûr kalenin en lüzumlu mahâl ve binalarının muayenesi yaptırılmış, gerekli masarîf mikdarları tesbit edilmiş ve lüzumlu maddeler ve malzemenin tedârik ve temin yerleri, vâsıtaları araştırılmıştı. Aynı zamanda 1775 (17 rebiülâhîr 1189) tarihinde orada defterdar bulunan Mehmed Halis Efendi de bu işleri tedvir için bina emini tâyin olunduğu gibi, hassa mimarî hülefâsından Ahmed Halife dahi 17 cemâziülevvel 1189 tarihli bir hükümde görüleceği üzere, oraya mimar olarak gönderilmişti. Filhakika Hotin muhafızı Mehmed Paşa'dan gelen bir tahriratın hülâsasından anlaşılacağı üzere mezkûr tâmir işine Mehmed Halis Efendi tarafından derhâl başlanmış ve etraftan amele ve kereste tedarikine çalışılmıştı, Fakat kışın yaklaşması dolayısıyla faaliyet sekteye uğramağa yüz tuttuğundan evvelce olduğu üzere iktiza eden neccar, taşçı, kireççi, sıvacı ve sâirenin Silistre, İbrâil, İsmail, Kili, Hırsova ve Giurgiu kazalarından ihracına tevessül edilmiş ve lüzumlu kerestenin ise Boğdan'dan getirilmesi hususunda mezkûr memleket voyvodasına emirler verilmişti²²⁰. 1776 (1190) yılı başlarında Mehmed Halis Efendi'nin binâ emniyetinden ayrılması üzerine yerine divân-ı hümâyûn hâceganından Süleyman Efendi getirilmişti. Hotin kalesinde tâmiratı yarıda kalan diğer binaların itmamına Muhafız Mehmed Paşa tarafından istenilen tahsisatla yeni bina emini olan bu sonuncu zat zamanında dahi devam edilmiş, hattâ Hotin kadısı Mehmed Said Efendi'nin imza ve mührünü hâmil bulunan bir keşifnâme bile tanzim ve tertib edilerek fiyat vaz'ı için İstanbul'da mezkûr tarihlerde hassa başmimarı olarak bulunan Hafız İbrahim Ağa'ya gönderilmişti. Hotin kalesinde başlayıp bu suretle devamına şâhid olduğumuz bu inşâ faaliyet, 1777 (13 muharrem 1191) tarihli olan bir hüküm kaydına göre, Hâfız İbrahim Efendi'nin halefi bulunan hassa başmimarı Mehmed Tahir'in ilk hizmet yıllarında dahi yine inkıtaa uğramış değildi²²¹. Bu cümleden olmak

²²⁰ Keşif ve tâmirat defteri, Mdt., 3162, 80. Bunun gibi Hotin kalesinde Mustafa III devri başlarında dahi bir tâmire tâbi tutulduğu görülmektedir. Bk. Ali Emiri tasnifi, Mustafa III devri vesikaları, nr. 551. 1173 tarihli olan bu vesika tâmir masraflarına dâir Kadı Osman'ın tanzim ettiği bir defterdir.

²²¹ Keşifnâme için aynı deftere bk. s. 30-84 ve ayrıca 12 r. 1190 tarihli hüküm.

üzere Hotin kalesi ebniye işlerinde çalışmalarına karar verilen 170 kadar zimmi reayanın fenninde mâhir ve devamında mukdim olmak şartıyla Silistre, Rusçuk, Şumnu, Hezargrad, Osman-pazarı, Eski-cuma, Niğbolu, Servi, Ziştovi, İzladi, Lofça, İvraca, Plevne kazalarından kadıları ve nâibleri vasıtasıyla tedarik edilmiş ve mezkûr kaleye gönderilmişlerdi. Bundan başka mezkûr kale ebniyelerinde kullanılmak üzere İstanbul'dan hassa başmimarı Mehmed Tahir mârifetiyle mübayea olunan muhtelif cinste boya mühimmatı ile nakkaş, duvarcı kalfa ve amelesi gemi ile Kalas iskelesine gönderilmiş, nakliye ücretleri bilâhîre hesabına mahsub edilmek üzere Boğdan voyvodası tarafından mezkûr kale bina emini Süleyman'a teslim edilmesi istenmişti. Ayrıca Hotin kalesi bina ve tâmirine memur edilen mimar halifesi Ahmed'in, vuku bulan ölümü üzerine mezkûr kale emini Süleyman'ın müracaatı ve hassa başmimarı Mehmed Tahir'in tensibiyle yerine İstanbul'dan mimar Halifesi olarak İbrahim Halife tâyin edilmiş ve bu suretle yine orada mimarî umur ve hususatın yüzüstü kalmaması için icab eden çâreler aranmıştı. 1777 (1191) yılı sonlarına doğru Hotin kalesindeki inşaat ve tâmirat faaliyetinin tamamlanması dolayısıyla bina emini Süleyman'ın İstanbul'a dönmesi gerektiğine kanaat getirilmiş ve mezkûr kalenin keşif, mesaha ve keyfiyet-i ahvalini tedkik ve müşahede etmek üzere oraya bir mimar halifesi daha gönderilmesine dâir Hotin muhafızı Süleyman Paşa ile ahalinin ilâm ve mahzarları alınmıştı²²². Fakat bunlardan ikincisinin İstanbul'da hassa başmimarı olarak bulunan Mehmed Tahir Ağa'nın ilâmı üzerine uygun görülerek orada bulunan mimar halifesi İbrahim tarafından mezkûr kale binalarının birinci keşfine tatbiken hüccet ve hakikatı vechile keşifi muayene ve kontrol edilebileceği bildirilmişti.

Süleyman Efendi'nin ayrılmasını müteakib bina emniyetini 1781 (1195) yılında deruhde eden Hotin defterdarı Halil Efendi, yeniden orada inşasına karar verilen bazı mahâller ile varoş dışarısındaki hendek hafriyatı masraflarını Boğdan voyvodası Ligor'un muhalefatını satmaya memur silâhşurlardan Seyyid Abdullah elin-

²²² İstanbul Başvekâlet Arşivinde (Cevdet Tasnifi - Askeriye kısmı, 7434/2) Hotin kalesinde yapılmakta olan binalardan şarapolardan ma'dasının bitmek üzere olduğuna dâir mezkûr kale muhafızı Süleyman Paşa'nın tahriratından hülâsa edilmiş 1191 tarihli bir vesika mevcuttur. Burada hassa başmimarı Mehmed Tahir Ağa'nın «Pâk ola nâmı gibi hülk-ı Mehmed Tahir» yazılı tatbik mührü görülmektedir.

deki eşya bedellerinden temin etmeye muvaffak olmuştu²²³. Bu zat, tasarrufa âzamî derecede riayet ederek orada harab olan sallaşları tecdid eylemiş; meşta için tâyin olunacak piyade neferlerinin sığınmalarına tahsis edilen kâfi miktarda zeminlikler inşâsını temin eylemişti. Bundan başka Turla nehri kenarında yıkılan, veya harab olan kârgir kale duvarları ile bir takım duvar aksamını da aynı şekilde tâmire muvaffak olmuştu (1779). Bugün için mahiyeti meçhûl sebebler dolayısıyla 1780 (safer 1194) senesinde, Hotin bina eminliğine Vidin bina emini Abdülbaki Ağa tâyin edilmişti²²⁴. Lüzumlu mühimmatın ekserisini cebehânedan temin ederek vazifesine başlayan Abdülbaki Ağa İstanbul'dan gönderilen hassa mimarlarından Ahmed Nurullah Halife'nin yardımı ile inşaat işlerini yoluna koymaya ve Silistre ile Rusçuk, Şumnu ve sâireden temin ettiği neccar ve duvarcılar ile bunu tekemmül ettirmeye çalışmıştı²²⁵. Abdülbaki Ağa'nın bir aralık Özi kalesi ile Pirezen palankası bina eminliğine nakli düşünülmüş ise de, az sonra bundan vazgeçilmiş ve maiyetine verilen hassa mimarlarından Abdullah Halife ile Hotin'deki mesâisine yine devam eylemişti²²⁶. 1783 (1197) yılı başlarında bina eminliğine tâyin edilen dergâh-ı âli gediklilerinden Mustafa Ağa zamanında Hotin yeni bir inşaf faaliyetine sahne olmuştur, denilebilir. Bilhassa maiyetine verilen hassa mimarlarından İsmail Halife'ye mezkûr kalenin geri kalan kısımlarına âit bir takım yeni keşif defterleri tanzim ettirilmiştir. Mehmed Tahir Ağa'nın hassa başmimarlığında halefleri olan Hafız İbrahim ve Hacı Musa ağalar zamanında Hotin kalesinde bir müddet daha inşaat ve tâmirat faaliyetlerine devam edildiği söylenebilir. Bu esnada ise mezkûr kalenin mimarî umur ve hususlarını hassa mimarlarından Seyyid Mustafa Halife üzerine almış bulunuyordu²²⁷.

Soğucuk kalesi:

Mehmed Tahir Ağa'nın hassa başmimarlığı sırasında oldukça

²²³ *Keşif ve tâmirat defteri*, Mdt. 3162. s. 709, Başvekâlet Arşivi.

²²⁴ *Keza aynı defter*, s. 710, 712 - 713.

²²⁵ *Aynı defter*, s. 750 ve 751.

²²⁶ *Aynı defter*, s. 752 - 753 ve 761.

²²⁷ *Keza aynı defter*, s. 762 - 763, 769.

verimli bir inşaf faaliyete sahne olan yerlerden birisi de Soğucuk kalesi olmuştur. 1776 (1190 cemaziyelahir başları) da Soğucuk muhafızı Osman Bey, kala duvarlarıyla kapılarının kullanılmaz olduğunu ve lüzumunda sığınma imkânı kalmadığını bildirerek tâmir ve termimi için müsaade istemişti. 1771 (1185) senesinde bina eminliğine tâyin edilen gediklilerden Hacı Osman Bey mezkûr kalenin dışarısında bâzı tabya ve sâireyi tâmir etmiş ise de, ölümü dolayısıyla bunun mühim kısmı yarıda kalmıştı. Osman Bey'in bu isteği üzerine tâmire muhtaç yerlerin keşif ve muayenelerini icra etmek üzere İstanbul'dan aynı yıl ramazanı başında gönderilen hassa mimarı İbrahim Halife, aynı zamanda oradaki Sultanahmed câmi'i ile bir takım çeşmelerin su, ayrıca barut depoları ile mahzenlerinin keşiflerini de yapmıştı. Mevsimin gecikmesi ve Karadeniz'in kapalı olması dolayısıyla bir müddet için tehir edilen bina eminliğine, Hafız İbrahim Ağa'dan sonra hassa mimarı olan Mehmed Tahir zamanında kapıcıbaşılardan Aydoslu Süleyman Ağa tâyin edilmiş ve maiyetine ise başmuhasebe kâtiblerinden Mehmed Efendi kâtib olarak gönderilmişti²²⁸. Bu esnada serhad kaidesi üzere çörçöple dolmuş bir hâle gelen kale hendeklerinin temizlenmesi de yerli ahalinin yardımı ile temin edilmişti (1777). Mirî bir kalyon ile memuriyeti mahâlline hareket eden Süleyman Ağa hava muhalefeti yüzünden bir müddet Sinop'da beklemek zorunda kalmış, fakat her türlü tehlikeyi göze alarak oraya mutlaka gitmesi zarûri olduğu cevabı ile karşılaşmıştı. Mezkûr binalarda istihdam edilmek üzere ayrıca hassa mimarlarından Süleyman Halife de o sırada emrine verilmişti²²⁹. Soğucuk kalesinin, bâzı mahâlleri ile kale içinde yanan cebehâne, tophane ve sâirenin devletce termimi

²²⁸ *Keşif ve tâmirat defteri*, Mdt. 3162, s. 454, 455 - Başvekâlet Arşivi.

²²⁹ *Dergâh-ı âli kapıcıbaşılardan Soğucuk kalesi bina emini Süleyman Ağa'ya hitaben yazılan 16 cemaziyellevvel 1192 tarihli hükümde şöyle denilmektedir:*

"Serhadd-i mânsuremden Soğucuk kal'asının muhtâc-ı bina ve tâmir olan mahallerinin mârifetince acele olarak bina ve tâmir ve tekmil ettirilmesine irâde-i aliyyem taallük etmekten nâşi ebniye-i merkumede istihdam için bu def'a der-i aliyyemden bir nefer mimar halifesi tâyin ve irsâl olunması muktazi olmakla hülefâ-i merkumeden feainde mâhir ve her vechile sâdakat ve istikameti zâhir Süleyman Halife intihab ve emsâline ita olunduğu misillü kendüye dahi yevmiye bir buçuk kuruş ücret ve dört çift nân-ı aziz tâyin ve ita olunmak üzere hâlîfe-i merkumun yedine memhur ve münza suret ita ve ol cânibe irsâl olunmakla Allahın izniyle vüâül ve hidmet-i memuresine mübaşeretü gününde yedinde memhur ve

istenmesine rağmen, bina emini Süleyman Ağa'nın gösterdiği ilgisizlik yüzünden burası yüzüstü kalmıştı. Mahallî muhafız ve kadı ile derya kaptanı Gazi Hasan Paşa'nın devamlı ısrarları mücibince hassa başmimarı Mehmed Tahir Ağa, umumiyetle o havalinin kilidi olarak kabul edilen kaleyi tasni' ve tasvir ettiği bir kıt'a resme göre eski hâline uygun bir şekilde, kârgir olmak üzere bina ve içerisinde olan câmi, hamam, çeşme ve mühimmat anbarları ile kışla, ağakapısı ve diğer mahallerin tâmirine âit masraf mikdarlarını memhur defteri ile ilâm etmişti²³⁰. Bunun üzerine bölgenin ahvaline kâfi derecede vukufu ile tanınan hassa silâhşorlarından

mümza suret mücibince yevm-i merkume veya tâyinât-ı mezkûrenin yedinde olan mirî akçadan tamamen îta ve teslim ve her ne mikdar ücret ve tâyinât verilür ise mikdarı tasrih ile yedinden memhur temessük ahz ve bâdehu hesabına mahsub için yedinde hıfz eylemek fermanım olmağın hassaten işbu emr-i celilü'l-kadrim isdar ve irsâl olunmuştur İmdi berminvâl-i mubarrer Baş-muhâsibeden ihrac ve hâlîfe-i merkumun yedine verilen memhur ve mümza suret-i mezburda tahrir olunduğu üzere emr-i binaya mübâşeret olunduğu günden hitamına değin tâyin olunan yevmiye ol mikdar ücret ve nân-ı aziz tâyinâtını tamamen îta ve teslim mübâde-ret ve her ne mikdar ücret ve tâyinât ahzederse mikdarı tasrih ile yedinden temessük ahz ve bâdehu hesabına mahsub için yedinde hıfz eyleyüp mucib-i emri şerîfime amel ve hareket eylesiz (*Keşif ve tâmirat defteri*, Mdt. 3162, s. 457).

²³⁰ Bu hususta Soğucuk muhafızı Osman Bey ile Soğucuk kadısına ve hassa silâhşorlarından bina emini tâyin olunan Süleyman'a hitaben, *Keşif ve tâmirat defteri*, Mdt. 3162, s. 460 da, 19 safer 1197 tarihli şöyle bir hüküm vardır :

Halâ Soğucuk kalesi muhafızı Osman Bey'in bu defa der-aliyyeme vürüd eden tahrirâtı ile tevarüd eden Soğucuk kadısı Seyyid Mehmed'in ve topçubaşısı Ahmed'in takrirleri mefhumunda fi'l-asıl kale-i mezburenin müşrif- harab ve muktazi-i bina ve tâmir olan bazı mahal-i muayyenesinden mâ'da geçen sene derun-ı kalede muhterik olan gerek cebehâne ve tophâne ve gerek sair mevazi-i adidenin cânib-i miriden tâmir ve tekvîl ettirilmek hususu evvelce ledel-inha ol vakitte mimar halifesi ve bir kaç nefer amele ile kapıcıbaşılardan Süleyman kale-i mezbure bina emini nasb ü irsâl olunmuş iken hasbeliktiza bina ve inşa ve tamiri kendi haline terk ve Anadolu canibine azimet etmekle kale-i mezbure ise ol havalinin kilidi mesabesinde olmak takribi ile mutlaka bina ve tamire eşedd-i ihtiyaç ve lâzime-i inşasından olan ahcarın gerçi civar-ı kaleden tedarik ve ihseri kaabil olup lâkin kireç harkı için iktiza eden taşların ücret-i nakliyesi canib-i miriden verilerek elyevm orada mevcud dört kıt'a kayıklarla altı saat mikdarı bu'dü mesafede olan Anapa nam mahalden celbe ve nakle mütevakkiif olduğundan bahisle bina emini nasb ve mikdar-ı kifaye esnaf-ı amele ve orta ve yamak tâyin ve irsâl birle istihdam ve umûr-ı bina reside-i hitam oluncaya değin kurb ü civarda vâki' kabâil-i abazadan bazı ümeranın janetleri için merkumune hitaben münaskid evamirim südurunu inha ve istidalarını müsaadem erzani kılınmasını halâ derya kapudanı vezirim Gazi Hasan Paşa dahi takrir ve iltimas etmekle kale-i mezburenin keyfiyet-i inşası hassa

Süleyman Ağa bina emini tâyin edilerek oraya izam edilmişti. Ayrıca maiyetine İstanbul'dan Mehmed Tahir Ağa tarafından tedarik olunan bir mikdar sanatkâr ve amele ile Şehirköyünden kiremitçi esnafı tahsis kılınmıştı²³¹. Otuza yakın adamları ile Soğucuk'a vâsil olan yeni bina emini Süleyman Ağa orayı muhafaza-yaya memur kılınan Abaza ve Çerkes kabileleri mensublarının muzaheret ve muavenetlerini gördüğü gibi, ayrıca hassa mimarlarından olup İstanbul'dan gönderilen Süleyman Halife'ninde bu yolda büyük yardımlarına kavuşmuştu. Mezkûr kalenin gerek muhafazası, gerekse inşası için lüzum ve ihtiyaç duyulan paranın Gümüşhane madenleri emini ve aynı zamanda Trabzon cizyedarı olan Ahmed Ağa tarafından temin ve tesellümü kararlaştırılmıştı²³². Fakat 1781 (1195) yılı ortalarında kullanılan taşın çürüklüğü ve kumun karışıklığı ve çoraklığı yüzünden tâmir olunan duvarların sıvaları soğuğa dayanamıyarak dökülüp mahvolmuştu²³³. Bu sebebden aynı sene sonlarına doğru derya kaptanı Gazi Hasan Paşa'

mimarbaşısı Mehmed Tahir'e ihale olunduktaki tasni ve takdim eylediği bir kıt'a resim müeddasinca zikrolunan Soğucuk kalesinin vaz-ı kadimi üzere kârgir olmak vechile bina ve derun-ı kalede vâki' câmi'i şerifi ve hamam ve çeşme ve mühimmat anbarları ile kışlak ve ağakapısı ve mahal-i sairenin mesarif-i inşaları 70088 kuruşa balığ olacağını mimarbaşısı memhur defteri ile ilân etmekle kale-i mezburenin bina ve inşası gerçi lâzime-i halden olup ancak bina emanetine ehak ve elyak bir kimesnenin tâyini lâbüd ve muktazi olduğu cihetten bundan akdem iki üç defa der-aliyyemden ol tarafa irsâl birle oranın keyfiyetine vâkıf ve ârif olman ile şimdiden orta ve yamak tâyini iktiza etmeyüp lâkin kabâil-i mezkûre beylerine hitâben divân-ı hümayunum tarafından bervech-i muharrer emr-i şerifim isdar ve levazim-i ebniyeden olan bazı mühimmat-ı lâzime ve esnaf-ı amele İstanbul'dan sermimar-ı mumaileyh marifetiyle tedarik ve irsâl ve mesarif-i ebniye için yedine 10000 kuruş îta olunmakla sadakat ve istikamet ile bir iki seneydek kale-i mezbure müstahkem olarak bitmek üzere hareket eylemeğe taahhüd eylemekten nâşi bundan böyle emsâl ve eslâfın misillü cânib-i miriye hasaret daiyesinde bulunduğu ve ihsas olunur ise muhkem tedib olunman şartıyla bina emini nasb ve memur kılınmışsındır İlh...

²³¹ *Keşif ve tâmirat defteri*, Mdt. 3162, s. 461 ve 462, Başvekâlet Arşivi.

²³² *Aynı defter* s. 462. Abaza ve Çerkes kabilelerinin cenk ve müdafaadan mahrum ve kal'a inşasından gafil olduklarını söylemek lâzımdır. Hatta bir aralık Soğucuk muhafızı olan Ferruh Ali Paşa'ya başvurarak hizmetten nükûl etmediklerini fakat bunun yolunu bilmediklerini bildirmişler ve Osmanlı devletine kendilerine kale inşası, top ve harp âletleri imali fenlerine ârif bazı mütehasısların gönderilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine mimarbaşısı Mehmed Tahir Ağa tarafından seçilen bir mimar halifesi 1783 (1197 şevvali ortalarında) oraya gönderilmişti. Bk. *Keşif ve tâmirat defteri*, Mdt. , nr. 3162, s. 461, 464, 465, 565.

²³³ *Aynı defter*, s. 467.

nın isteği ile Soğucuk kalesinde yapılan işlerin mahiyet ve ahvalini tesbit, tâyin ve kontrol maksadiyle oraya bir mübaşirin gönderilmesine zaruret hâsıl olmuş, hatta ertesi yılın ortalarına doğru bâzı keşif ve muayene işlerini tedvir mülâhazasıyla hassa mimarlarından Hacı Mehmed Emin Halife'nin izamı icab etmişti²³⁴. Kale muhafızı Ali Paşa ile Mehmed Giray'a ve hassa mimarı Mehmed Emin Halife'ye bu sırada yeni bir cebehanenin ve iki zahire anbarının bina ve inşası için gerekli emir verildiğini görüyoruz. Aynı zamanda oraya İstanbul'dan gönderilen beş aded üstad neccardan başka inşaat işlerin kesreti hasebiyle Trabzon havalisinden dahi 1198 saferi ortalarına doğru elliye yakın duvarcı ve neccarın irsâli takarrür eylemişti²³⁵.

Mehmed Tahir Ağa'dan sonra hassa başmimarlığına getirilen Hafız İbrahim Ağa ile halefleri olan Hacı Musa ve Hacı Ebubekir ağalar zamanında Soğucuk, Anapa ve Gelincik havalisinde yine mimarî faaliyetin devam ettiği muhakkaktır²³⁶. Bu cümleden olmak üzere bina eminliğine tâyin kılınan eski Edirne bostancıbaşı Hacı Ahmed Ağa'ya hassa mimarlarından Abdullah Halife'nin terfîk edildiği görülmektedir. Kendilerine verilen 25 cemaziyyülevvel 1199 tarihli müşterek bir emirnâmede Soğucuk'a muvazaletlerini müteakib orada evvelce yapılan ve bundan sonra yapılacak olan binaların keşif ve muayeneleri ile defterinin gönderilmesi talep edilmişti. Anapa kalesi tamiratına ise o sıralarda eski Halep mütesellimi Hasan Ağa memur edilmiştir²³⁷. Müteakib yıllarda aynı kalelerde bina eminliğini üzerine alan kapıcıbaşı Abdullah Ağa'nın da bu yolda hizmetleri geçtiği görülür (1787).

²³⁴ Aynı defter, s. 468, 562, 564, 567 663. Bu zat aynı zamanda hemen altmış saatlik bir mesafede bulunan Anapa burnunda Soğucuk kalesi cürmünde olmak üzere ihdası düşünülen yeni bir kalenin dahi aynı yıl rezaibi içerisinde keşif ve inşasına memur edilmişti. Kendisine verilen emirde bunun resim, heyet ve suretini tanzimden sonra dikkat ve itina ile hesab-ı terbiî üzere ölçülerini, mikdar ve masraflarını tahmin ve ebniye levazımından o havaliden tedariki mümkün olanları ile İstanbul'dan celbi gerekli bulunanlarının cedvelini hazırlaması istenmişti (aynı defter, s. 574). Bunun gibi o civarda olan Gelincikburnu ile Coysun mevki'inde kuleler inşası da kararlaştırmıştı (s. 578). Bu sırada bina emini hassa silâhşorlarında Süleyman Ağa mârifetiyle buraya su getirildiği görülür (s. 575).

²³⁵ Aynı defter, s. 566, 576.

²³⁶ Bu hususta bakınız. *Cevdet Tarihi*, III, s. 173, 180, 184 ve devamı.

²³⁷ *Keşif ve tâmirat defteri*, s. 580, 582.